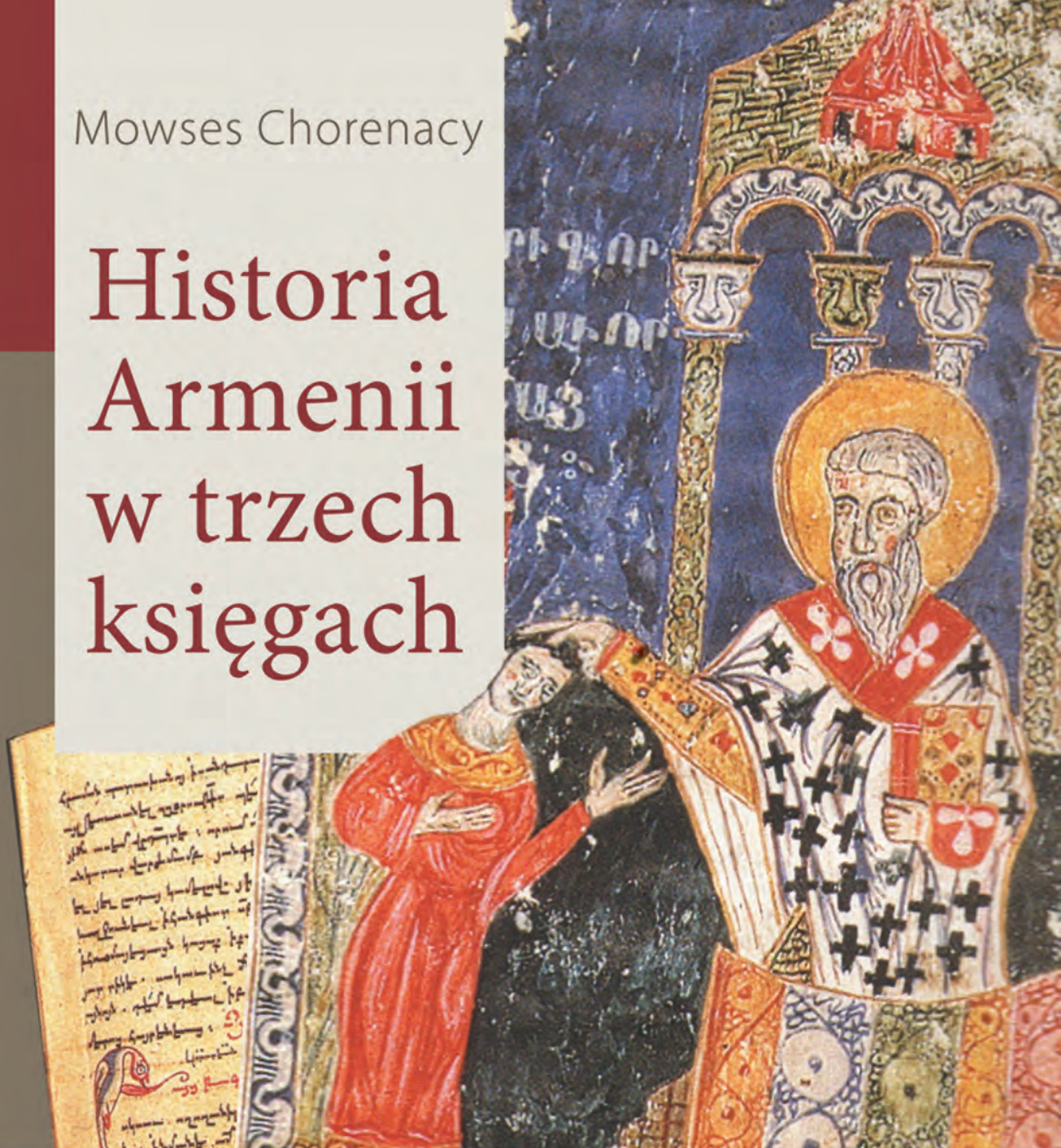

Mowses Chorenacy

Historia Armenii w trzech księgach

Biblioteka Lehahayer | 4

OŚRODEK
BADAN
NAD KULTURĄ
ORMIAŃSKĄ
W POLSCE

Mowes Chorenacy
(Mojżesz z Chorenu)

HISTORIA ARMENII
W TRZECH KSIĘGACH

4

Biblioteka „Lehahayer”

pod redakcją Krzysztofa Stopki i Andrzeja A. Zięby

KOMITET REDAKCYJNY:

Petr Kaleta (Brno-Praga), o. Vahan Ohanian (Wenecja),

Judit Pál (Kluż-Napoka), Andrzej Pisowicz (Kraków),

Tatevik Sargsyan (Symferopol)

Mowses Chorenacy
(Mojżesz z Chorenu)

HISTORIA ARMENII W TRZECH KSIĘGACH

*zredagował, opatrzył wstępem i indeksami Andrzej Pisowicz
przełożył z języka rosyjskiego Stanisław Ulaszek*

KRAKÓW 2021

Andrzej Pisowicz
Uniwersytet Jagielloński
 <https://orcid.org/0000-0002-9835-416X>

Stanisław Ulaszek
Uniwersytet Gdański

TYTUŁ ORYGINAŁU STAROORMIAŃSKIEGO:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ
[PATMUTJUN HAJOC]

Podstawą niniejszego przekładu jest tłumaczenie rosyjskie wydane w Erywanii w 1990 roku:

Мовсес Хоренаци
ИСТОРИЯ АРМЕНИИ
(перевод с древнеармянского языка, введение
и примечания Гагика Саркисяна).

© Copyright by Ośrodek Badań nad Kulturą Ormiańską w Polsce,
Księgarnia Akademicka and Andrzej Pisowicz, 2021
© Copyright for the translation by Stanisław Ulaszek, 2021

RECENZENT: prof. dr hab. Krzysztof Stopka
OPRACOWANIE REDAKCYJNE: Kinga Grodzka
PROJEKT OKŁADKI: Monika Sutryk

ISBN 978-83-8138-454-4 (druk)
ISBN 978-83-8138-455-1 (on-line, pdf)
<https://doi.org/10.12797/9788381384551>

Publikacja dofinansowana przez Polską Akademię Umiejętności w Krakowie ze środków OBKOP
oraz pana Zbigniewa Manugiewicza

DO PROJEKTU OKŁADKI POSŁUŻYŁY:

Św. Grzegorz Oświeciciel, miniatura z rękopisu pt. *Libro dell'ordinazione*, 1232,
Biblioteca Medicea Laurenziana we Florencji, sygn. 1089, k. 3v

Mowśes Chorenacy i książę Sahak, miniatura z rękopisu
skopiowanego w Chizanie, 1567, Matenadaran w Erywanii, sygn. 2865, k. 4v

Karta z dzieła Mowsesa Chorenacego, skopiowanego w Bitlis, 1683,
Biblioteka Klasztoru Mechitarystów na San Lazzaro w Wenecji, sygn. 869, k. 274

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
Księgarnia internetowa: <https://akademicka.com.pl>

S P I S T R E Ś C I

Wstęp	7
Introduction	15
Bibliografia.....	23
Spis treści Księgi Pierwszej.....	29
Księga Pierwsza: Rodowód Wielkiej Armenii	31
Spis treści Księgi Drugiej	97
Księga Druga: Przedstawienie środkowych dziejów naszych przodków	101
Spis treści Księgi Trzeciej.....	215
Księga Trzecia: Zakończenie historii naszej ojczyzny.....	219
Indeks alfabetyczny nazw osobowych (w tym postaci mitologicznych) oraz terminów etnicznych występujących w tekście podstawowym <i>Historii Armenii</i> Mowsesa Chorenacego oraz w przypisach.....	303
Indeks alfabetyczny nazw geograficznych występujących w tekście podstawowym <i>Historii Armenii</i> Mowsesa Chorenacego oraz w przypisach	325
Indeks alfabetyczny wyrazów obcych występujących w tekście podstawowym <i>Historii Armenii</i> Mowsesa Chorenacego oraz w przypisach	335

W S T Ę P

I. Armenia przyjęła chrześcijaństwo jako religię państwową już na początku IV wieku, co sprawia, że zajmuje pierwsze miejsce w świecie na chronologicznej liście krajów cywilizacji chrześcijańskiej. I słusznie się tym szczycą Armenińczycy, w Polsce od średniowiecza zwani Ormianami. Duchownym, który przekonał króla Armenii Tirydatesa III do przyjęcia chrztu, był św. Grzegorz zwany Oświecicielem (po ormiańsku: *surp Grigor Lusaworicz*).

Mniej więcej sto lat po chrystianizacji Armenii, na początku V wieku, uczony mnich Mesrop Masztoc opracował specjalny alfabet na potrzeby dokonania przekładu Pisma Świętego na język armeński (ormiański). Działał z polecenia ówczesnego króla Armenii Wramszapuha i patriarchy (katolikosa) Sahaka Wielkiego, który był wówczas zwierzchnikiem lokalnego Kościoła. Ten fakt również dał Armeńczykom/Ormianom powód do dumy, bo ich język jest notowany oryginalnym własnym pismem (bardzo pięknym!) już od 1600 lat, dzięki czemu można go zaliczyć do grupy języków, których tradycja literacka sięga starożytności.

Język ormiański jest przez jego użytkowników nazywany *hajeren* albo *hajoc lezu*. Należy do wielkiej rodziny języków indoeuropejskich wraz z łaciną i greką, a także językami słowiańskimi, germańskimi, romańskimi (wywodzącymi się z łaciny) oraz indoirañskimi. Język staroormiański zwany *grabarem* jest nieprzerwanie używany zarówno w liturgii narodowego (od połowy VI wieku) Kościoła ormiańskiego zwanego apostołskim, jak i w obrzędach katolików ormiańskich.

Tuż po dokonaniu przekładu Biblii na język (staro)ormiański zaczęły powstawać dzieła literatury świeckiej. Jeszcze w V wieku, zwanym „złotym wiekiem” literatury armeńskiej, powstało kilka opracowań historii Armenii, a także rozprawa filozoficzno-teologiczna Jeznika z Kochpu pt. *Obalenie herezji* (tytuł ormiański w transkrypcji polskiej: *Jehc aghandoc*).

Dzieła o ormiańskim tytule *Patmutjun Hajoc* (czyli: *Historia Armenii*) wyszły spod piór takich dziejopisów V wieku jak: Agathangelos, Łazarz z Parpi (Ghazar

Parpeci/Parpecy), Jeghisze, Korjun (biograf Mesropa Masztoca), Pawstos Buzand. Opisywali oni wydarzenia, które się działy za ich czasów (poczynając od chrystianizacji). Natomiast ambitnym dziełem, obejmującym aż tysiąc lat dziejów Armenii (od VI wieku przed nar. Chr. aż do połowy V wieku ery chrześcijańskiej), była *Historia Armenii* Mojżesza z Chorenu, po ormiańsku zwanego Mowsesem Chorenacym (Mowses Chorenaci). Z tego powodu nosi on także zaszczytny tytuł „ojca historiografii” (po ormiańsku: *patm-a-hajr*).

II. Jeśli wierzyć danym autobiograficznym zawartym w dziele Mowsesa Chorenacego, za datę jego urodzenia można przyjąć w przybliżeniu rok 410. Miejscowość, z której pochodził, nazywała się Choren albo Chorjan (czy może nawet: Chorja). Jej lokalizacja nie jest pewna.

Mając mniej więcej 20–25 lat, po otrzymaniu pewnej wiedzy od Mesropa Masztoca i katolikosa (patriarchy) Sahaka Wielkiego, Mowses wraz z grupą towarzyszących mu uczniów udał się do jednej z głównych stolic starożytnego świata, jaką była Aleksandria. Tam miał uzupełnić swoje wykształcenie. W drodze do Egiptu Mowses i jego towarzysze zwiedzili syryjską Edesę i zapoznali się z tamtejszymi archiwami. Po kilku latach, ukończywszy studia w Aleksandrii, Mowses postanowił wrócić do Armenii. Ale burza na morzu, którym płynął statek wiozący Mowsesa, skierowała podróżnych w stronę Italii. Dopiero stamtąd, przez Grecję i Azję Mniejszą, Mowses dotarł w końcu do Armenii po roku 440, a więc już po śmierci swych (pierwszych) nauczycieli: Sahaka i Mesropa.

W Armenii Mowses Chorenacy propagował oświatę, zajmując się tłumaczeniami, a także redagowaniem własnych tekstów. Należy tu wspomnieć, że w V wieku Kościół armeński przeżywał kryzys związany z konfliktem dwu szkół teologicznych. Wiąże się to z ważnymi wydarzeniami politycznymi.

Mianowicie w roku 387 Armenia straciła niepodległość. Nastąpił prawdziwy „rozbiór” tego kraju na część wschodnią – perską i zachodnią – grecką (bizantyńską). W części wschodniej (którą można by nazwać „zaborcem” perskim) królowie armeńscy podlegali władzy szachów Persji/Iranu. W roku 428 zależne od Persji królestwo Armenii uległo likwidacji i kraj ten był odtąd (aż do IX wieku) rządzony bezpośrednio przez Persów.

Przed wprowadzeniem do liturgii własnego języka (stworzonego na bazie pisma wynalezionej przez Mesropa Masztoca) duchowni z perskiej części Armenii kształcili się w Syrii (Edessa) i używali w liturgii semickiego języka syryjskiego (kontynuacja aramejskiego).

Natomiast w „zaborze” greckim Armenii dominowała kultura grecka, ciesząca się wyższym prestiżem niż syryjska. Mowses Chorenacy należał do owej greckiej szkoły teologów armeńskich i był z tej racji przez trzydzieści lat szykanowany w części perskiej (którą zamieszkiwał) przez duchownych armeńskich wykształconych w Edessie. To ich

przede wszystkim ostro krytykuje w ostatnim rozdziale swego dzieła, uważając ich za gorzej wykształconych.

Echa tych konfliktów są widoczne w *Historii Armenii*, chociaż z biegiem czasu wiedza i zasługi pisarskie jej autora zostały docenione przez „wrogi obóz” duchownych „orientacji syryjskiej”. Około roku 470 Mowses Chorenacy został biskupem Kościoła armeńskiego (pozostającego wówczas jeszcze w pełnej łączności z Kościołem powszechnym).

Przejawem szacunku, jakim Mowses Chorenacy cieszył się na starość, był fakt, iż potężny arystokrata armeński Sahak Bagratuni (Bagratyda) właśnie do niego zwrócił się z prośbą o napisanie dzieła obejmującego całokształt dziejów Armenii od najstarszych tradycji zachowanych w legendach i folklorze aż po wydarzenia V wieku. Dzieło to Mowses Chorenacy napisał prawdopodobnie po roku 480. Jak w XII wieku wyliczył armeński kronikarz Samuel z Ani (Aneci/Anecy), Mowses Chorenacy zmarł w 490 roku.

III. Tu jednak należy wspomnieć, że zarówno data urodzenia, jak i śmierci Mowsesa Chorenacego budzą pewne wątpliwości. Wiąże się to m.in. z niezgodnością niektórych fragmentów *Historii Armenii* z rzeczywistością V wieku. Na tej podstawie niektórzy badacze literatury armeńskiej zaczęli głosić pogląd, iż Mowses Chorenacy żył nie w V, lecz w VII, a może nawet VIII lub IX wieku. Dotyczy to nie tylko uczonych europejskich, takich jak np. Niemiec Alfred von Gutschmid (1831–87), ale również rodzimych ormiańskich badaczy, jak np. Grigor Chalatianc (1858–1912).

Przeciwnicy tych „rewizjonistycznych” poglądów uważali, że niezgodności, o których wyżej była mowa (np. szczegóły podziałów administracyjnych niepokrywających się z danymi V wieku), tłumaczą się późniejszymi interpolacjami (wstawkami kopistów). Można tu jeszcze dorzucić następujący zarzut przeciwko przesuwaniu biografii Mowsesa Chorenacego na późniejsze czasy: jeśli faktycznie miałby on żyć później (i tylko „udawał”, że jest autorem V wieku), to dlaczego nie doprowadził narracji historycznej swego dzieła do owej późniejszej epoki i poprzestał na wydarzeniach V wieku?

W drugiej połowie XX stulecia głównym krytykiem „piątowieczności” Mowsesa Chorenacego był brytyjski orientalista, który przez wiele lat wykładał w USA na Uniwersytecie Harvarda, Robert W. Thomson (1934–2018). Przetłumaczył on z oryginału starormiańskiego na język angielski *Historię Armenii*, co jest jego wielką zasługą. Z drugiej jednak strony nie tylko uważał on Mowsesa za autora epoki późniejszej niż „złoty (piąty) wiek”, ale też zarzucał mu stronnictwo ocen i celowe mieszanie prawdy z fikcją. Posuwał się do nazywania Mowsesa Chorenacego „zuchwałym i kłamliwym fałszerzem” (*in fact Moses is an audacious, and mendacious, faker*), p. s. 58 angielskiego tłumaczenia *Historii Armenii*, którego dane znajdzie czytelnik w Bibliografii na s. 16.

Mowses Chorenacy, zwany też Mojżeszem z Chorenu, to historyk starożytnej Armenii. Co do jego biografii w nauce trwają spory. Niektórzy arbitralnie uważają, że żył na przełomie VIII i IX wieku. On sam podawał się za ucznia dwóch wybitnych osobistości Kościoła ormiańskiego działających na przełomie IV i V wieku: św. Mesroba zwanego Masztocem, autora alfabetu ormiańskiego, i św. Sahaka zwanego Wielkim, katolikosą, potomka św. Grzegorza, który nawrócił Armenię na chrześcijaństwo i stąd nazywany jest Oświecicielem. Oni to mieli go po soborze w Efezie (431 r.) wysłać w podróż po najważniejszych ośrodkach chrześcijaństwa w Jerozolimie, Aleksandrii, Konstantynopolu i Rzymie. Po powrocie zajmował się tłumaczeniem różnych dzieł na język ormiański, a na starość napisał historię Armenii od najdawniejszych, legendarnych czasów aż po pierwszą połowę wieku V. Oparł swe wywody na źródłach ormiańskich, innych pismach chrześcijańskich, archiwach Niniwy oraz dziełach pisarzy antycznych. Pisał na chwałę dynastii Bagratuni, ale przede wszystkim, aby wślawić swą ojczyznę – Armenię. Powiązał jej dzieje z historią ludu Izraela i najodleglejszymi losami cywilizacji Wschodu.

Historia Armenii Mowsesa to arcydzieło literatury ormiańskiej o niezrównanym bogactwie treści i stylu, dowodzące wielkiego kunsztu prowadzenia narracji jej autora. Do dziś stanowi źródło i fundament tożsamości narodowej Ormian w ich praprawnej ojczyźnie i w diasporze. Pierwsze całościowe tłumaczenie *Historii* na język polski zostało opatrzone kompetentnym komentarzem prof. Andrzeja Pisowicza, nestora polskiej armenistyki.

Biblioteka Lehahayer | 4

OŚRODEK
BADAŃ
NAD KULTURĄ
ORMIAŃSKĄ
W POLSCE

<https://akademicka.pl>

ISBN 978-83-8138-454-4

9 788381 384544